

پیام‌های انسانی

ادبیات عرفانی

در سدهٔ اخیر

پیام‌های انسانی ادبیات عرفانی در سدهٔ اخیر

محمد متین مونس

۱۳۹۸ هـ ش

Humanitarian Messages of Mystical Literature in the last Century

Author: Mohammad Matin Monis

ISBN 978-9936-645-41-7

2019

۱۳۹۸ هـ ش

محمد متین مونس

جمهوری اسلامی افغانستان
اکادمی علوم
معاونیت علوم بشری
مرکز زبانها و ادبیات
انتستیتوت زبان و ادب دری

پیام های انسانی
ادبیات عرفانی
در سدهٔ اخیر

۱۳۹۸ هـ ش

محمد متین مونس

اکاډمی علوم افغانستان

مشخصات کتاب

- نام کتاب: پیام‌های انسانی ادبیات عرفانی در سدهٔ اخیر
- نویسنده: معاون سرمحقق محمد متین مونس
- استاد راهنما: سرمحقق غلام حسین فرمند
- ادیت: معاون سرمحقق صالحه حبیبی
- اهتمام: معاون سرمحقق علی شیر رستگار
- صفحه آرایی: علی شیر رستگار
- ناشر: ریاست اطلاعات و ارتباط عامهٔ اکاډمی علوم افغانستان
- نوبت چاپ: چاپ دوم ۱۳۹۸
- چاپ: مطبعهٔ صنعتی چهاردهی
- تیراژ: ۵۰۰ جلد
- ISBN: ۹۷۸ - ۹۹۳۶ - ۶۴۵ - ۴۱-۷

بِسْمِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱۱.....	نظر استاد رهنما (سرمحقق غلام حسین فرمند).....
۱۵.....	تقریظ (سرمحقق سید علی شاه روستایار).....
۱۷.....	تقریظ (سرمحقق شریف الله شریف).....
۱۹.....	تقریظ (معاون سرمحقق محمد فاضل شریفی).....
۲۳.....	مقدمه.....

فصل اول

۲۷.....	مروری به پیشینه موضوع.....
---------	----------------------------

فصل دوم

چشم اندازی بر سیر تاریخی عرفان و ادبیات عرفانی

۳۱.....	اول- عرفان.....
۴۴.....	مرز میان تصوف و عرفان.....
۴۵.....	خاستگاه عرفان و تصوف اسلامی.....
۴۹.....	۱- دوره آغازین.....
۵۲.....	۲- دوره بالنده گی.....

- ۳- دوره اوج و شکوفایی..... ۵۵
- ۴- دوره افول..... ۵۶
- ۵- دوره احیا و بازیابی..... ۵۹
- رابطه تصوف خراسان با ماوراءالنهر و شبه قاره هند..... ۶۰
- تصوف در ماوراءالنهر..... ۶۰
- دوم- ادبیات عرفانی..... ۶۲
- پیدایش ادبیات منظوم تصوفی..... ۷۰

فصل سوم

نگرشی بر وضع سیاسی اجتماعی و فرهنگی عصر

- اول- وضع سیاسی اجتماعی..... ۷۸
- دوم- وضع فرهنگی..... ۸۵

فصل چهارم

نگاهی به نثر و نظم عرفانی معاصر در افغانستان

- اول- آثار عرفانی متثور..... ۹۵
- نثر معاصر..... ۹۹
- ویژه گیهای برجسته نثر معاصر عرفانی..... ۱۰۲
- نقد بیدل..... ۱۰۴
- تجلی خدا در آفاق و انفس..... ۱۰۶
- سیر تصوف در افغانستان..... ۱۰۷
- حقیقت تصوف..... ۱۰۸
- تصوف..... ۱۰۹
- قواعدالعرفا..... ۱۱۰
- شجره عالیه قادریه..... ۱۱۱

۱۱۱	..... الطودالشامخ
۱۱۲	..... جایگاه تصوف در اسلام
۱۱۳	..... بوستان عرفان
۱۱۴	..... دوم- آثار منظوم عرفانی معاصر
۱۱۷	..... ویژه گیهای اشعار عرفانی معاصر
۱۱۸	..... شماری از آثار منظوم عرفانی معاصر
۱۱۸	..... - دیوان(کلیات) شایق جمال
۱۲۰	..... - کلیات قاری
۱۲۲	..... - مجموعه اشعار بسمل
۱۲۵	..... - مزرعه دهقان
۱۲۶	..... - خمسه کیانی
۱۲۷	..... - کلیات مصفای غزنوی
۱۲۸	..... الف) مصباح الیقین
۱۲۹	..... ب) مرات السالکین
۱۲۹	..... ج) سیل الهدایه
۱۳۰	..... د) سلسله العارفین

فصل پنجم

پیامهای انسانی در ادبیات عرفانی این دوره

۱۴۶	..... اول - بخش دینی
۱۴۶	..... ۱- نفس
۱۴۹	..... ۲- اقسام نفس
۱۵۰	..... الف) نفس اماره
۱۵۱	..... ب) نفس لوامه

- ج) نفس مطمئنه..... ۱۵۳
- ۳- عرفان و معرفت..... ۱۵۴
- ۴- ذکر..... ۱۵۷
- ۵- توبه..... ۱۶۲
- ۶- صبر..... ۱۶۶
- ۷- توکل..... ۱۷۰
- ۸- اخلاص..... ۱۷۴
- ۹- فقر..... ۱۷۶
- ۱۰- نکوهش از هوا و هوس..... ۱۷۸
- ۱۱- نکوهش از دنیاگرایی..... ۱۸۰
- ۱۲- نکوهش از ریا..... ۱۸۴
- ۱۳- تکبر..... ۱۸۷
- ۱۴- بُخل..... ۱۹۲
- ۱۵- حرص..... ۱۹۴
- ۱۶- قناعت..... ۱۹۶
- دوم- بخش اخلاقی..... ۱۹۹**
- ۱- مکلفیت ها و حقوق پدر و مادر..... ۱۹۹
- ۲- نکوهش جاهل و نادانی..... ۲۰۳
- ۳- تأکید بر فراگیری علم و دانش..... ۲۰۵
- ۴- آداب و اخلاق نیکو..... ۲۰۹
- ۵- رفاقت و دوستی..... ۲۱۳
- ۶- پند و اندرز برای جوانان..... ۲۱۷
- ۷- سخن چینی یا نمایی..... ۲۲۶
- ۸- خاموشی..... ۲۲۸
- ۹- سخاوت..... ۲۳۰

۲۳۲	۱۰- تواضع و فروتنی
۲۳۴	۱۱- شهرت گریزی
۲۳۵	۱۲- نکوهش از ظلم
۲۳۶	۱۳- غیبت
۲۳۷	۱۴- تهمت و بهتان
۲۳۸	۱۵- تملق و چاپلوسی
۲۴۰	سوم- بخش اجتماعی
۲۴۰	۱- دستگیری از بینوایان و خدمت مردم
۲۴۵	۲- ستایش صلح و نکوهش جنگ
۲۵۰	۳- انتقاد از تاجران سود جو
۲۵۱	۴- نقد دستگاه حاکمه
۲۵۷	۵- میهن دوستی
۲۶۱	۶- رشوت
۲۶۴	۷- انتقاد از ریا کاران عالم نما
۲۶۷	۸- وحدت و اتفاق
۲۷۲	۹- جایگاه معلم
۲۷۵	نتیجه
۲۷۷	پیشنهادها
۲۷۹	منابع و مأخذ

نظر استاد رهنما

به نام دادار داد آفرین

عرفان به معنی شناسایی و شناخت است، که به عنوان یک مقولهٔ دینی و اجتماعی در راستای شناخت حضرت باری عزاسمه به کار رفته است، البته شناختی که در درون انسان به وجود می آید. تصوف به راه ها و شیوه هایی اطلاق می شود، که انسان را به عرفان تعریف شده در بالا میرساند؛ هر چند که در منابع و مآخذ عرفان و تصوف به حیث واژه های مترادف کار برد دارد و آن کسی را که اهل عرفان است، اهل تصوف نیز خوانده اند.

اگر منظور از عرفان، عرفان مثبتی است که ذات انسانی را از خار زار عالم طبیعت نجات داده و به جهان آفاقی و انفسی مُشرف می سازد و با حفظ ارتباط معقول با جهان هستی و افراد انسانی، به زنده گی آزاد از علایق و خواستنی های آن توفیق می یابد؛ بدون تردید که چنین عرفانی عالیترین و معقول ترین لذت و منفعت دو جهان را برای انسان عارف به ارمغان خواهد آورد.

حقیقت مشهود و انکار ناپذیر است، که لذت معرفت، علم، عدالت و ایثار در راه وصول به آرمان های والای انسانی به گونهٔ قطع قابل مقایسه با خوشی ها و لذت های طبیعی چون لذت مسکن، خوردنی ها، آشامیدنی ها و پوشیدنی ها نیست. چنانکه در رباعی منسوب به «ابوسعید» این لذت برتر نهایت برجسته، زیبا و گویا تجسم و تصویر یافته است:

ای بلبل جان مست ز یاد تو مرا   وی مایهٔ غم پست ز یاد تو مرا
لذت جهان را همه یکسو فکند   حالی که دهد دست زیاد تو مرا

با چنین رویکرد و برداشتی، عرفان نه تنها منافاتی با دانش و صنعت و گسترش یافتن علوم و فنون ندارد، بل با توجه به احتمال طغیانگری مدیران علمی و صنعتی، عرفان برای دفع اضرار علم و صنعت ضرورت تمام پیدا می کند؛ زیرا در مکتب اسلام، انسانها در صورتی که به خاطر تبهکاریها، از وحدت انسانی - الهی خود اُفت نکرده باشند، یک «نفس واحده» محسوب میشوند و از آن منظر که همهٔ آنان به مثابهٔ اعضای خانوادهٔ خداوندی مطرح شده اند، خدمت به آنان از بزرگترین اصول و دستورات عرفانی می باشد. بنا برین به

باورمندی تمام میتوان اذعان داشت، که عرفان و تصوف دور از تبعیض و تعصب انسان را در مسیر بشر دوستی و آزاده گی با جهان بینی متعالی و با معنی تشویق و ترغیب می نماید.

در پرتو برداشت این چینی از عرفان و اعتقاد به کار آیی و مؤثریت ادبیات پر بار عرفانی زبان فارسی دری در سمت و سو دهی شایسته و سازنده افراد و جامعه، انسیتوت زبان و ادب دری اکادمی علوم، پروژه علمی - تحقیقی «پیامهای انسانی در ادبیات عرفانی معاصر دری» را طرح و تصویب و اجرای آن را جهت ارتقا به رتبه علمی معاون سر محقق به محترم محقق محمد متین مونس و افتخار رهنمایی آن را به این قلم تفویض فرمودند.

بنای کار بر آن نهاده شد، که نخست به جمع آوری منابع و مآخذ پرداخته و پیوست به آن گامهای قبلاً برداشته شده در این راستا بر شمرده شود. فراز و فرود عرفان و ادبیات عرفانی نموده آید. پس از مکتبی بر اوضاع سیاسی اجتماعی و فرهنگی کشور در برهه تاریخی مورد بحث، چونی و چندی نثر و نظم عرفانی معاصر و نماد های برجسته هر یک شناسایی گردد و سر انجام در روشنایی و با بهره گیری از آگاهی های فوق در سه محور عمده: دینی، اخلاقی و اجتماعی نکات و پیامهای انسانی در ادبیات عرفانی معاصر زبان دری به کاوش گرفته شود و به مثابه در دانه های ارزنده و بایسته و پر اوج و موج به جامعه فرهنگی و ارادتمندان پهنه تصوف و عرفان پیشکش گردد؛ تا از جانبی تجلیگاه سیمای تصوف و عرفان واقعی و نقش و جایگاه آن در سمت و سو دهی جامعه در مسیر های درست دینی و علمی و رسیدن به رفاه و سعادت این جهانی و آن جهانی باشد و از طرفی هم بستر ساز توجه جدی و همه جانبه به این بخش پر بار ادبیات و رشد و بالنده گی هر چه بیشتر آن، که تا کنون کمتر به آن پرداخته شده است.

محقق گرامی محمد متین مونس با عشق و تلاش زایدالوصفی به پیاده کردن این طرح در منصفه عمل و دایره تحقیق رنج و زحمت فراوان را متحمل و پذیرا شدند. دستاورد ها و ثمره پژوهش شان را پیوسته و پیهم برایم ارایه می داشتند. کمبودی ها و کاستی ها و در صورت لزوم زیادتها و افزایش های ضروری در تفاهم کامل و فضای علمی به تشخیص آمده برای رفع و یا الحاق چنین مواردی بار ها و بار ها با حوصله مندی و پشتکار به بازنگری بر

گرفته‌ها و تحلیل‌ها و مراجعه به منابع و مصادر بذل توجه و صرف وقت کرد و در نهایت اثری آفرید که از مواصفات آتی برخوردار است:

- آراسته با شیوه‌های علمی و پذیرفته شده تحقیق.

- رعایت ارتباط منطقی میان فصول و عناوین.

- استفاده از منابع و سرچشمه‌های دست اول و توجه پذیر.

- سلاست و سلامت زبان، بیان رسا و مدقن.

- تحلیل‌ها و استنتاج‌های استوار و مستند و حضور فعال پژوهنده در روند تحقیق.

افزون بر اینها، فهرست‌محتویات و مقدمه روشنگرانه در آغاز رساله نتیجه و پیشنهادها

و فهرست منابع و سرچشمه‌ها در فرجام آن و جاهت و صلابت اثر را بالا برده است.

با توجه به آنچه گفته آمد، تلاش و پوییش پژوهنده عزیز را ستایش برانگیز و تحقیق

فراورده‌وی را ارزنده و سودمند ارزیابی نموده، ترفیع علمی‌شان را از رتبه محقق به رتبه علمی

معاون سرمحقق با چاپ اثرش پیشنهاد و سفارش میدارم. به آرزوی کامیابی‌ها و پیروزی‌های

روز افزون و سخته‌گی و پخته‌گی هر چه بیشتر خامه و ذهن این پژوهشگر پر تلاش.

با احترام

سر محقق غلام حسین فرمند

۱۳۹۶/۵/۷

تقریظ

به جواب مکتوب نمبر (۲۵۷) مؤرخ ۱۳۹۶/۵/۱۴ مرکز زبانها و ادبیات اکادمی علوم، که اینجانب را جهت نگارش تقریظ در رابطه به پروژه علمی محترم محمد متین مونس، تحت عنوان «پیام های انسانی در ادبیات عرفانی معاصر دری طی سده اخیر» توظیف نموده است، بعد از مطالعه پروژه، چنین ابراز نظر مینمایم:

در گنجینه تاریخ ادبیات عرفانی ما، که عرفای بزرگ، آثار بی بدیل منظوم و مثنوی صوفیانه را از خود به جا مانده اند، ادبیات عرفانی معاصر، دنباله آن حرکت پرفیص بوده و خامه به دستان سده های اخیر کشور ما توانسته اند، آثار گرانبها را بدان مواریت ارزشمند معنوی بیفزایند. اهمیت این آثار افزون بر شناخت مبانی اعتقادی مکتب تصوف، معرفت طریقه ها و فرقه بندیهای است که در سده های هفتم و بعد از آن و بالاخص در چند قرن اخیر دامنه آن گسترده تر می گردد. با آن که بنیاد عقیدتی همه طریقه های صوفیانه در محور خدا جویی می چرخد و همه در سپری نمودن مراحل شریعت، طریقت و حقیقت با هم اتفاق نظر دارند و شناخت حقایق هستی را در روش معرفت شهودی میدانند؛ اما روش های آنها در سیر و سلوک و طی مقامات و احوال بنا بر ارشاد پیشوایان و مشایخ بزرگ آنها ویژه گی های مختص به طریقه خود آنها را دارد.

با وجود تفاوت روشها در روند سیر و سلوک عارفانه، آنچه در سر لوحه مقاصد همه طریقه ها قرار دارد، همانا کمال یابی انسان و رهنمونی او در جهت خیر و نکویی و کسب فضایل بشری می باشد. از آن است که سالک طریقت جهت زدودن عادات مذمومه؛ چون: کین، حرص، بخل، حسد، کبر، غضب و نظایر آن، راه دشوار ریاضتها را تحمل می نماید و با تزکیه نقش و تطهیر باطن خود را برای رسیدن به مراتب برتر کمال معنوی آماده می سازد. از این رو تربیت انسان و نیل به کمال معنوی او در محراق توجه عرفا و مکتب عرفان قرار دارد. در تعالیم ادبیات عرفانی در جنب شناخت حقیقت هستی و معرفت شناسی، جنبه های تعلیمی و فرآورده های غنایی ادبیات صوفیانه، با هدفمندی تلطیف عواطف بشری، پیام آور عشق و رایحه زیبایی های ملکوتی در تجلیگاه آئینه مصفا و پالایش یافته روان انسان است، تا

باشد که از خاکدان عالم ناسوت مسیر بازگشت خویش را در سفر آسمانی، تا رسیدن به نیستان موعود، دریابد، و نهال باورمندی و امید به رستنها و شگفتن های ابدی را در مزرعه روح افسرده خویش به پرورش و بالنده گی گیرد.

با این هدف بزرگ بود که محقق محترم آقای مونس «پیام های انسانی در ادبیات عرفانی معاصر دری طی سده اخیر» را به عنوان پروژه علمی خویش برگزید و تحت رهنمود های استاد رهنما به پویش و پژوهش ادامه داده است. مطالعه این اثر نشان می دهد که پژوهنده با تلاش و تحمل زحمات فراوان موضوع تحقیق را پیگیری نموده و با استفاده از (۱۲۶) منبع توانسته است به پروژه علمی خویش نقطه پایان بگذارد. من در حالیکه کار محترم محمد متین مونس را برای ترفیع از رتبه محقق به رتبه معاون سرمحقق کافی می دانم، از بارگاه ایزد منان برای شان توفیقات مزید استدعا میدارم.

سرمحقق سید علیشاه روستایار

تقریظ

بالاثر مکتوب نمبر (۲۵۲/۲۵۷) مؤرخ ۱۳۹۶/۵/۱۴ معاونیت محترم علوم بشری نگاشته

می شود:

من اثر علمی محقق محمد متین مؤنس را که تحت عنوان «پیامهای انسانی در ادبیات عرفانی معاصر دری طی سده اخیر» است به دقت مطالعه کردم که پژوهش و تحقیق پیرامون چنین موضوع در عرصه ادبیات عرفانی ارزشمند و مبرم می نماید. زیرا یکی از مختصات شناخت ادبیات، ادبیات عرفانی بوده که دارای پیامهای اجتماعی انسانی بوده و در پرتو و روشنایی این نوع ادبیات میتوان به مزایا و مفیدیت عرفان و تصوف پی برد که نویسنده بنا بر ارزشمندی آن، چنین کار را به اکمال رسانیده است، چنانکه در فصل نخست بر پیشینه موضوع نظر اندازی صورت گرفته، زیرا پس منظر موضوع مواد تحقیقی و پژوهشی را برای نویسنده فراهم می سازد که این روش بر اصول و معیار علمی تحقیق می افزاید.

فصل دوم چشم اندازی بر سیر تاریخی عرفان و ادبیات عرفانی اختصاص یافته است، البته در این فصل میان تصوف و عرفان جایگاه عرفان اسلامی و تصوف توضیحات مفصل ارایه گردیده است؛ همچنان از متصوفین بزرگ اسلام چون حسن بصری، ویس قرن، ابراهیم ادهم، منصور حلاج و امثال آن نام برده شده و فراز و فرود زنده گی و کارنامه های عرفانی این ابر مردان و تأثیر گذاری آنها بر محیط و جامعه به صورت مشرح بیان گردیده که بسیار دلچسپ و مفید در سیر تاریخی عرفان محسوب می گردد.

فصل سوم آن حاکی از نگرش بر وضع سیاسی، اجتماعی متصوفین می باشد که این موضوع به صورت علمی مورد تحلیل و مطالعه قرار داده شده است که باز هم نمایانگر زحمتکشی نویسنده بوده و موصوف مآثر گذاری وضع سیاسی، اجتماعی و فرهنگی را به صورت منطقی در ادبیات عرفانی برجسته ساخته است که بسیار سودمند و با ارزش می باشد و با مطالعه متن کتاب اهمیت و ارزشمندی این موضوع را خواهید دانست.

فصل چهارم، نگاهی بر نثر و نظم عرفانی معاصر در افغانستان مورد بحث قرار یافته است که نویسنده در این فصل به انواع نثر عرفانی پرداخته و ویژه گیهای نثر مرسل، مسجع و مصنوع را با مختصات شان ایضاح و بیان نموده و مرتبط به آن از شاعران و نویسندگان نثر

معاصر چون، شایق جمال، قاری عبدالله، بسمل، مولانا خسته، مصفای غزنوی و دیگران یاد نموده که این کار با مطالعه عمیق و دقیق انجام یافته و نمایانگر ژرف اندیشی و دقت شان را در معرفی نثر نویسان متثور و منظوم عرفانی نشان داده که زحمتکشی شان قابل تمجید و ستایش است.

فصل پنجم: مباحث این فصل بسیار گیرا و دلچسپ بوده، بدین معنا که پیامهای انسانی در ادبیات عرفانی مورد بحث قرار داده شده است و محتوای این فصل ویژه گی های اقسام نفس، چون نفس اماره، لوامه، مطمئنه را تشکیل داده و هر یک از این انفاس به صورت علمی و مستدل شرح و از هم تفکیک گردیده که تسلط نویسنده را در تحلیل ادبیات عرفانی نشان میدهد.

موازی به آن، موضوعات اخلاقی چون رفاقت، دوستی، محبت، صمیمیت، تواضع، فروتنی مرتبط به پیامهای انسانی ادبیات عرفانی به گونه یی بسیار علمی و دقیق شرح گردیده که یکبار دیگر بر اهمیت و ارزش این پژوهش می افزاید.

در فرجام میخوام بگویم، آنچه را که من از این رسالهٔ علمی - تحقیقی دانستم این است که:

- روش پژوهش کاملاً علمی، مستدل و منطقی میباشد.
  - این اثر علمی - تحقیقی از اصول تنقیطه و معاییر نویسنده گی و اسلوب نگارش برخوردار است.
  - موضوعات با نتیجه گیری و پیشنهادهای مفید و با ارزش اختتام یافته که از اهمیت ویژه بهره مند است.
  - در پایان اثر ترتیب مآخذ به شیوهٔ علمی و مقبول تنظیم گردیده است.
- لهدا با ارزشمندی این رسالهٔ علمی - تحقیقی محقق محمد متین مؤنس را مستحق ترفیع به رتبهٔ علمی معاون سرمحقق دانسته و چاپ کتابش را پیشنهاد میدارم و از خداوند متعال موفقیت های بیشتر شان را آرزو می نمایم.

والسلام

سر محقق شریف الله شریف

تقریظ

عرفان اسلامی به عنوان یکی فراز های بالنده فرهنگ بشری، سهم بارزی در تعلیم و گسترش خود باوری و خدا شناسی در جوامع ایفا نموده و رهگشای انسانها در مسیر راه یافتن به مدارج کمال و تعالی بوده است.

علاوه بر سایر نکات و آموزه های ارزشمند در عرفان اسلامی، تا آنجا که در رابطه به تبیین مفاهیم انسانی از دیدگاه عرفا میتوان یاد آور شد؛ اما با طرح مبحث انسان شناسی عرفانی، عمیق ترین مبانی علمی و معرفتی را برای بشریت به ارمغان گذاشته اند؛ زیرا در عرفان از راه شهود و علم حضوری به مطالعه و شناخت انسان پرداخته می شود و دانستن معنای انسان در عرفان، یعنی دانستن حقیقت انسان به عنوان برترین موجود عالم خلقت.

از دیدگاه عرفا، انسان به مراتب عالی انسانیت نمی رسد، مگر این که تمام آنچه را بالقوه دارد، فعلیت بخشد تا این که به انسان کامل تبدیل شود. کسی که تکیه گاه انسانی را رها و مهار آن را از دست بدهد، هوس های خود را آزاد گذارد و تمایلات نفسانی را زیر فرمان نیاورد، از کرانه انسانیت دور گردیده و از اصل و حقیقت خود باز می ماند.

آموزه های عرفانی، بنا بر جایگاه برینی که در سمت و سو دادن تفکر انسانی در رسیدن به مدارج کمال دارند، از همان گذشته های دور تا امروز علاوه بر سایر متون، به گونه گسترده در قلمرو شعر فارسی راه یافته اند، چنانچه می توان به رنگ نمونه از آثار بزرگانی، چون سعدی، حافظ، عطار، سنایی، مولانا و سایر اشاره نمود که این بزرگمردان با استفاده از ابزار آهنگین و گوارای شعری، توانسته اند آموزه های بسیاری را از حکمت و عرفان برای جامعه به ارمغان آورند تا ذهن جامعه بهتر و بیشتر پذیرای این مروارید های ناب باشند.

افزون بر بازتاب پیام های انسانی در آثار بزرگان ادبیات عرفانی و دوره های گذشته شعر فارسی، خوشبختانه با مروری بر آثار شعرای عارف و عرفانگرای معاصر، نیز میتوانیم برخی از ناب ترین مفاهیم را در این زمینه به مطالعه و کاوش گرفته و با شرح و تحلیل علمی و جامع آن، عطش معنوی همروزگاران خویش را تا حدودی برآورده سازیم.

شورای علمی انستیتوت زبان و ادبیات دری، با درک مبرمیت تحقیق، پیرامون پیام های انسانی در ادبیات عرفانی معاصر دری، مطابق پلان دورنمایی خویش، پروژه علمی - تحقیقی را تحت عنوان « پیامهای انسانی در ادبیات عرفانی معاصر دری طی سده اخیر » غرض ترفیع به رتبه علمی معاون سرمحقق تصویب و تحقیق در زمینه را به محترم محقق محمد متین مونس که از تجارب و شایسته گی های لازم در زمینه برخوردار بوده اند، محول نمود که خوشبختانه امروز به پایه اکمال رسیده است.

اثر علمی - تحقیقی پیامهای انسانی در ادبیات عرفانی معاصر، با مقدمه بلیغ و رسا آغاز و طی پنج فصل به تحقیق و تحلیل پیرامون:

مروری بر پیشینه موضوع.

چشم اندازی بر سیر تاریخی عرفان و ادبیات عرفانی.

نگرشی بر وضع سیاسی اجتماعی و فرهنگی کشور در سده اخیر.

نگاهی به نثر و نظم عرفانی معاصر در افغانستان.

و تحلیل پیام های انسانی در ادبیات عرفانی در ابعاد (دینی، اخلاقی و اجتماعی) پرداخته و با

نتیجه گیری علمی، ارایه پیشنهادات جامع و ذکر سرچشمه های تحقیق، به فرجام رسیده است.

افزون بر مزایای ذکر شده میتوان ارزش های علمی ذیل را به وضوح در رساله محترم

محقق محمد متین مونس به جستجو گرفت.

طرح موضوع ابتکاری می باشد .

روش تحقیقی علمی و مستدل می باشد.

بافت عناوین اصلی و فرعی رعایت شده است.

پیامها و اشعار به صورت مدلل و علمی تحلیل شده و پروژه با زبان رسا به نگارش آمده است.

اینجانب علاوه به ارج گذاری به تلاشهای هدفمندانه محترم محقق محمد متین مونس در

راستای تکمیل هر چه بهتر این اثر علمی، رساله ایشان را مثبت ارزیابی نموده ، ضمن اینکه

محقق گرامی را مستحق ترفیع به رتبه علمی معاون سرمحقق میدانم، چاپ و نشر این اثر

وزین را به عنوان یکی از ضرورت‌های امروز، به مقامات مسوول اکادمی علوم جمهوری اسلامی افغانستان پیشنهاد می‌نمایم.

با احترام

معاون سرمحقق محمد فاضل شریف

مقدمه

انسان در پی شناخت هستی خود است. این گرایش آدمی را تشنه دریافت حقیقت میسازد تا اسرار، رمز و راز هستی خود را دریابد. برای رسیدن به این خواست روشهای گوناگون معرفتی، علمی، فلسفی و عقلی را تجربه کرده اند که هر کدام تا جایی انسان را یاری میبخشد. اما عرفای اسلامی برای شناخت خود و خالقش طریق ریاضت، تزکیه نفس، صیقل دل و صفای روح را برگزیده اند و با این بینش معنوی مسیر معرفتی خویش را می پیمایند. عارف بالله با سلوک معرفتی، جوهر اصل (روح) را از قید زندان نفس و زنجیرهای دست و پاگیر مادی میرهاند و با پروبال عشق به سوی فهم، دانایی و شناخت حقیقت به پرواز می آورد. حجاب هایی را که سر راهش قرار گرفته اند از مسیرش برمیدارد و به سوی بلندای معنویت و کمال، منازل و مراتب عرفانی راسیر میکند.

بدون شک گرایش انسانها برای دریافت حقیقت هستی قدامت چند هزار ساله دارد و ادبیات معاصر عرفانی تداوم گنجینه خلاقیت هدفمند فکری عرفان اسلامیت که در اواخر قرن اول هجری نخستین سنگپایه های آن توسط زهاد آن روزگار گذاشته شد. و قابلیت زنده نگهداشتن در عرصه معرفتی را دارد. عرفان اسلامی بنا بر همین اصل راهش را می پیماید و به پیش میرود. هر چند کار همه جانبه و در خور توجهی در رابطه به جریانهای تصوفی معاصر کشور از سوی پژوهشگران صورت نگرفته است که بیانگر همه ابعاد تصوف و عرفان معاصر باشد. اما هر اثر تحقیقی در جایش مغتنم بوده، روشننگر برخی از زوایای عرفان و تصوف معاصر میباشد. سیر تصوف در افغانستان، حقیقت تصوف، معرفت شناسی، الطود

شامخ، تصوف نقشبند، سماع در عرفان و امثال آن آثار است که می‌توانند ما را در پژوهش های گسترده تر یاری رسانند. در کتاب حاضر با بهره گیری از منابع معتبر عرفانی و تاریخی جهت پیدایی گوشه هایی از تاریخ پربار عرفان معاصر کشور پرداخته شده است.

این اثر در پنج فصل زیر عنوان: مروری بر پیشینه موضوع؛ چشم اندازی بر سیر تاریخی عرفان و ادبیات عرفانی؛ نگرشی بر وضع سیاسی، اجتماعی و فرهنگی؛ نگاهی به نظم و نثر عرفانی معاصر و پیامهای انسانی در ادبیات عرفانی با استفاده از روش کتابخانه یی شکل گرفته که با نتیجه گیری، پیشنهاد ها و سرچشمه ها پایان یافته است.

کتاب حاضر تا حدودی مبین جایگاه عرفان و تصوف معاصر در سمت و سو دهی تربیت و اخلاق فردی و اجتماعی بوده، معرف عرفان اصیل اسلامی و تفکیک آن از صوفی نما های مقلد، گداهان ژولیده مو و مفت خواران بدعتگر میباشد. همچنان در این تحقیق نقش ادبیات عرفانی معاصر در بالنده گی ادبیات دری روشن گردیده است.

بخش اخیر کتاب که تحلیل و بررسی سروده های عرفای معاصر را در بر دارد با بهره گیری از آثار و دیوان های عرفای معاصر ادب فارسی دری بازتابگر دیدگاه ها، پیام ها و هنجار های انسانی عرفا می باشد که برای استحکام مناسبات اجتماعی و سیاسی آموزنده و در بر دارنده مؤلفه های ارزشمند انسانی است که به زبان سلیس و عام فهم نگارش یافته تا همه را از آن بهره باشد. به این تعبیر که نقش تربیتی، اخلاقی، همدیگرپذیری عرفا و متصوفین معاصر برای ساختار جامعه با فضیلت انسانی برجسته شده است. زیرا اخلاق در جوامع اسلامی و غیر اسلامی یکی از بحث های ارزشی و مهم است که همیشه مورد نقد، داوری و کند و کاو پژوهشگران قرار گرفته است؛ به ویژه ملت های که سلامت روحی و روانی شان از جنگ آسیب دیده و در زمان پس از جنگ اکثر به فضایل اخلاقی پشت پا میزنند. خوشبختانه آموزه های عرفانی معاصر در راستای تربیت افراد به مسیر راست مبتنی بر دساتیر دین اسلام هدایات و رهنمود های فراوان دارد. عرفا با دید ژرف و حقیقت نگر در پی سازنده گی انسان کامل دور از تفوق طلبی، تعصب، ظلم و استبداد بوده و برای محیط مناسب انسانی تلاش میکنند.

با این رویکرد در می یابیم که تصوف و عرفان بخشی از میراث ارزشمند فرهنگ اسلامی است؛ نباید مورد غفلت و بی اعتنائی قرار گیرد؛ بررسی در این عرصه متنوع و گوناگون است که هر بخش آن نیاز به تحقیق دارد.

امید موارد و مدارک تحقیقی این اثر بتواند گامی به سوی شناخت در عرصه پیدایش نخستین جوانه های ادبیات عرفانی، چگونگی رشد و تکامل، دیدگاه ها، فراز و فرود های عرفان اسلامی در گذرگاه تاریخ باشد. البته که نقش زحمات و رهنمایی های استاد فرهیخته سرمحقق غلام حسین فرمند در هر برگ این اثر متجلی است. استاد با حوصله مندی، تحمل و بزرگواری، سطور هر صفحه را از دید عالمانه شان گذرانده و با رهنمود های سودمند در تکمیل این اثر علمی - تحقیقی مرا یاری رسانیده و دستگیری نموده است که با ابراز شکران و امتنان برایش از بارگاه ایزد متعال طول عمر و صحت کامل استدعا مینمایم.